

Ivan Dragov

AZ ŐSI BOLGÁROK A BOLGÁR TÖRTÉNELMI IRODALOMBAN

Az óbolgárok eredetéről és történelmének kezdeteiről szóló kérdések homályosak az időbeli távolság és a források konkrét adatainak hiánya miatt. A probléma idővel az egyik legkomplikáltabb és legszerteágazóbb kérdéssé formálódott a történelmi irodalomban, és a kutatások során sok különböző vélemény fogalmazódott meg vele kapcsolatban. A megközelítési javaslatok sok más néppel kapcsolják össze a bolgárokat: türkökkel, tatárokkal, hunokkal, mongolokkal, alánokkal, még az ősi trákokkal és szkítákkal is. Érdekes a bolgár név eredetének kérdése is, amelyről szintén számos feltevés létezik. Az óbolgárok ősi történelmének feltárására irányuló kutatások már a 19. században megkezdődtek. Ebben könnyen tetten érhető a nemzettudat alakulása és a felszabadítási mozgalmak jelentősége az oszmán uralom alatt. Ilyenek például Georgi Rakovszki művei, amelyek tele vannak nemzeti büszkeséggel és a nép legősibb eredetének keresésével, de közben nem túl objektívek a valódi történelmi események átadását illetően.¹ A felsőbb oktatási intézmények kialakulása Bulgáriában a felszabadítás és az államszervezet visszarendeződése után vette kezdetét. A bolgárok történelmével kapcsolatos érdeklődés megnövekedett, mind több és több kutató figyelme fordult a nép származásának kérdése felé. Itt meg kell jegyezni, hogy a probléma vizsgálata a bolgár történelmi irodalomban külföldi szerzők javaslatain alapul, elfogadva vagy tagadva azokat.

Marin Drinov korai kutatásaiban ellenállt a türkökkel vagy tatárokkal rokonító feltevéseknek, ezekkel szemben a bolgárokat csúd és finn népként határozta meg.² Hasonló véleményen volt a cseh tudós, Konstantin Jireček is, aki néhány évet Bulgáriában töltött, és 1875-ben németül, majd 1886-ban bolgárul is kiadta a bolgár nép első kompilált és szisztematikus történelmét. Úgy gondolta, hogy az óbolgár fejedelem, Iszperih (Ászpáruh) vezetése alatt álló hor-da – csakúgy, mint a Káma és Volga folyónál lévő testvérhordája – az uráli csúd

¹ Раковски Г. Българийо, майко мила. 302–312

² Дринов М. Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история. 39–45

és finn néphez tartozott, azaz rokona volt a votjákoknak, cseremiszeknek és zürjéneknek.³ A 19. század végén kezdődtek az első régészeti ásatások Bulgáriában a cseh régész, Karel Škorpiľ és az orosz tudós, Fjodor Uszpenszkij vezetésével. Sok középkori bolgár műemléket találtak meg, köztük az első bolgár fővárost, Pliszkat is. A két tudós tevékenységén és eredményein alapulva megindult a bolgár régészettudomány fejlődése és annak szisztematikus gyakorlása.

Ettől kezdve rendszeres kutatások folytak az óbolgárok történelmének különböző aspektusairól. Komoly tanulmányokat írt a bolgár nyelv származására és fejlődésére vonatkozóan Iván Sismánov. Eredményei összehangolják a nyelvészeti kutatásokat az újonnan feltárt írásbeli emlékekkel, többnyire a Bolgár kánok listájával, amelyik óbolgár szavakat tartalmaz. Sismánov szerint az óbolgár etnikum a türk nyelvcsaládhoz tartozott, mint a hunok, oguzok, kazárok, besenyők, kunok. A népnevet illetően elfogadta azt az elméletet, amely szerint a bolgár nemzetnév a Volga folyó nevéhez kötődik, amihez a türk ragozás „-er, -ar” (’férfi’ jelentésű) végződése járul.⁴

Lezajlottak az első kutatások az ősi bolgárok társadalmi-jogi viszonyairól és az államszervezet struktúrájáról, amelyek kapcsán a kutatók véleményt mondtak a nép eredetéről a később megvalósított jogi normával összefüggésben. Blagoev úgy határozta meg őket, mint a türk-tatár népek egyikét, akiktől az a hagyomány eredeztethető, miszerint a törzsfőnökök abszolút és korlátlan uralkodók voltak, az alávetett nép teljhatalmú urai.⁵ Balaszcsiev pedig nem akarja pontosan meghatározni a nép etnikai hovatartozását, de a Bolgár kánok listájára alapozva elfogadja, hogy a bolgár törzsek élén egy időben hun törzsfőnök állt. Annak ellenére, hogy a két nép eltérő rasszhoz tartozhatott, a kutató az anyagi kultúra és az életmód alapján elismeri, hogy a 7. században a bolgárok már nem voltak nomádok, hanem állandó, félig földbe ásott lakhelyekkel rendelkeztek.⁶

A 20. század elején új nézet terjedt el a bolgárok eredetéről, amely szerint ez a nép a Balkán őshonos lakossága, és ősidők óta ott él a trák-illír törzsek

³ Иречек К. История на българите. 153

⁴ Шишманов Ив. Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гледище и етимологията на името „българин“

⁵ Благоев Н. Лекции по история на старото българско държавно право. 210

⁶ Баласчиев Г. Бележки върху веществената култура на българското ханство и основаването му в Европа. 22–23

közösségében. E gondolat képviselője Gancso Cenov, aki főképp Bulgárián kívül, Németországban dolgozott, és 1910-ben megírta a bolgárok őstörténetéről szóló könyvét.⁷ Állítása, miszerint a bolgárok trák-illír eredetűek volnának, nagy kritikát és ellenállást váltott ki bolgár tudományos körökben. Az elméletnek nincs sok követője, ám a kutatások még nem zárultak le ebben az irányban, mivel a trák örökség mindig felkelti a bolgárok érdeklődését.

Kétségtelen, hogy a bolgár medievisztikában a legnagyobb érdem Vaszil Zlatarszkié, aki ismerte a problémákat, és emellett briliáns nyelvész is volt. 1918-ban jelent meg főműve, mely a középkori bolgár állam történetét dolgozza fel négy kötetben. Felhasználva az összes ismert forrást, Zlatarszki az egész bolgár középkort részletesen megvizsgálta, és teljes történelmi áttekintést alkotott. Komoly figyelmet fordít az óbolgárookra, és alaposan vizsgálja korai történelmüket. Valamennyi ismert forrás és azok analizálása alapján különböző, de egymással keveredett, türk nyelven beszélő törzseket határoz meg, és a „hunbolgárok” terminust ajánlja. „A bolgár nép korai történetét minden kétséget kizáróan azoknak a közép-ázsiai török népeknek a történelmében kell keresnünk, akik hun-nu néven ismertek”.⁸ Számos bizánci, nyugati, kaukázusi és más forrás összehasonlítása után Zlatarszki feltárja a régi bolgár törzseket és elnevezéseiket, rámutat a Fekete-tengertől északra elhelyezkedő lakóterületeikre. A kutrigur és utigur nevű törzseket a körülbelül a 6. század előtt kettészakadt közös bolgár etnikum részeként határozza meg. Emiatt a bolgár név ideiglenesen megszűnt a bizánci írók műveiben, majd a 7. század közepén, a következő egyesülés idején újra megjelent. Így a 7. század eleji „Délkelet-Európa történelmében a főszerepet a nyugati ág, a kutrigurok játsszák, akik Attila hunjaival egyesülve egy erős hun-kutrigur királyságot hoznak létre a Fekete-tenger északi partjainál”.⁹ Zlatarszki a Bolgár kánok listáját átfogóan tanulmányozza, és azt az elméletet fogadja el, amely szerint a listában létező Avitohol és Irnik fejedelmek a történelmi Attilával és Ernahhal azonosak.

A szerző különös figyelmet szentel Kubrát kán megkeresztelésének Konstantinápolyban, vizsgálja a kán hunok és onogondurok uralkodójává történő kinevezését és ezt követően Nagy-Bulgária, a Fekete-tengertől északra levő terület alapítását. A következő adatok az állam területére és hatására vonatkoznak, bemutatják kapcsolatait szomszédjaival, sőt a népet alkotó törzseket is: az

⁷ Ценов Г. Произходът на българите и началото на българската държава и църква. 1910

⁸ Златарски В. История на българската държава през средните векове. 56

⁹ Ibid. 83

onogondurokat, a kotragokat, a kupi-bulgárt, a ducsi-bulkárt, az olhontor-bulkárt, a csdár-bolkárt.¹⁰ Kubrát kán halála után fontos esemény következett be a bolgárok történelmében, amikor a törzsek elszakadtak egymástól Kubrát öt fiának vezetése alatt. Közülük Bábáján a földjén maradt, és a kazárok uralma alá került, Kotrág észak felé, a Volga folyóhoz vándorolt el, és ott külön bolgár államot alapított. Kuber az avarokhoz csatlakozott, majd néhány év múlva Macedóniába települt át, a névtelen testvér Ravenna területre érkezett, Isperih kán pedig a Balkán-félszigetre vándorolt. Zlatarszki tekintélye nagyon nagy volt, kutatásai és elgondolásai hosszú időn át a bolgár történelmi irodalom fővonalát jelentették. Ennek megfelelően a bolgárok és a hunok rokonságának elmélete is széles körben elterjedt és híressé vált. Sok más szerző elfogadja Zlatarszki ötleteit, és szintén úgy gondolja, hogy a bolgárok eredetét a közép- és kelet-ázsiai hun népek között kell keresni. Noha a feltevést nem sokkal később más kutatók vitatni kezdték, az elmélet stabil maradt, mivel a későbbi időkben is számos történész foglalt állást mellette. Más kérdés, hogy vajon a legősibb bolgárok származásáról van-e szó vagy egy közös hunbolgár nép kialakulásáról Kelet-Európában az 5-6. században.

A bolgárok hunokkal való azonosítása mellett áll D. Decsev is. Véleménye szerint az óbolgárok Attila hunjainak és azok örököseinek részét képezték, továbbá a nagy törzsfőnök halála után a hunok nem tűntek el, hanem a bolgárok nevével jegyzik őket a forrásokban. Attila fiának vezetése alatt a hunok a rokon kutrigur és utigur népek segítségével az 5. század végén új államot alapítottak Kelet-Európa térségében. Így idővel a bolgárok nevével minden törzs találkozott, mivel a bolgár és a hun elnevezés szinonimái voltak egymásnak, illetve egyenrangú törzsekként kerültek említésre a különböző forrásokban. Ennek következtében a bolgárok neve új nép elnevezési formája lett: a keletre visszahúzódó hunokat illették vele, majd épp ez az elnevezés minden hun törzs összefoglaló nevéként szolgált.¹¹

Eközben Sz. Mladenov feltárta a lehetséges ősi nyelv maradványait a mai bolgár nyelvben. Arra a következtetésre jutott, hogy a bolgárok az arii–altaji népek türk ágához tartoztak, és közeli rokonságban álltak a szintén türk nyelvű hunokkal. Az aszparuhi bolgárok nyelvét illetően szerinte kétségtelen, hogy

¹⁰ Ibid. 153

¹¹ Дечев Д. Източногерманският произход на българското народностно име. ГСУ ИФФ, 22, 1926

az türk nyelv volt. Bizonyos tekintetben ez az első bolgár nyelv közel állt a keleti türk nyelvekhez: az orhont-türki, a kök-türki, a keleti vagy kínai-turkesztáni, a kasgari és a kun nyelvhez. Más nyelvi sajátosságok alapján pedig néhány nyugati türk (csuvas és kazan-türk) nyelvvel állt kapcsolatban. Így Mladenov véleménye szerint Aszparuh ősbolgár nyelve fontos helyet foglalt el a régi és új türk nyelvek sorában, és valószínűleg összekötő kapocs volt a keleti és nyugati türk nyelvek között. A bolgárok nevére új lehetséges értelmezést javasolt, eszerint 'keveredő, elmozdító, zavaró' lenne a valódi jelentés, Kubrát, Nagy-Bulgária uralkodójának nevét pedig a türk „kurt” ('farkas') szóból eredeztette.¹² A szerző úgy véli, nem lehetséges, hogy Aszparuh bolgárjai etnikai jegyeiket illetően csak mongol vonásokkal bírtak, mivel a türk népek nagyobb részéről tudnivaló, hogy világos árja-altaji bélyegek láthatóak rajtuk, azaz a turáni mellett iráni és árja vonások is. Mladenov feljegyezte, hogy államalapítókként a türk népek már a régebbi időkben is híresek voltak, amikor Kína határánál létrejött a hunok állama. Ezeknek a hunoknak egy ága Attila vezetése alatt elérte Európát, és megváltoztatta a területen lakó népek kölcsönös viszonyát. Kis idő múlva a hunok másik, bolgároknak nevezett része elvándorolt a Balkán-félszigetre, ahol is új államot alapított.

1924 és 1945 között Bulgáriában a magyar tudós, Fehér Géza végzett széles körű kutatómunkát. Ennek révén alaposan megvizsgálta az óbolgárokat – eredetüket, nyelvüket, hadviselésüket, ruházatukat, stb. Fehér Géza nagyszabású ásatásokat hajtott végre Pliszka és Preszláv középkori bolgár fővárosokban, valamint Mádará szent helyén. Sok óbolgár feliratot olvasott el, és feltárta ezek nyelvezetét. Szerinte az óbolgárok nyelve türk nyelv volt, ezért a korai kultúrájukra vonatkozó párhuzamokat az ottani rokonnépeknél kell keresni, a hun, türk, avar, kazár stb. népek adataiban.¹³ Tanulmányaival a magyar tudós derített fényt először az ősi bolgárok kultúrájának számos alapvetésére.

Egy másik kiemelkedő bolgár tudós, Petur Mutaftcsiev a második világháború előtt dolgozott. Bizantológusként és a középkori történelem szakértőjeként a bolgár nép fejlődéséről írt, s több tekintetben is új nézeteket képviselt. Mutaftcsiev nagy figyelmet fordított a Bizánci Birodalomra és szerepére a bolgár történelemben. Gondosan elemezte a bolgár föld geográfiai sajátosságait és annak természetes erődtítményként betöltött kiemelt szerepét. Az óbolgárok

¹² Младенов Ст. Положението на Аспаруховите българи в реда на тюркския клон на арио – алтайските ароди. в Българска Историческа Библиотека 1. 70–71

¹³ Фехер Г. Прабългарите – произход, история, бит и култура. 79

Mutafcsiev szerint Turán megyéből származtak, ezért turanobolgároknak nevezte el őket. Bemutatta az államalapításuk hagyományát, a központosított hatalmat és a katonai erőt is.¹⁴

A második világháború és a kommunista rendszer kényszerű bevezetése után Bulgáriában a történettudomány fejlődése számára új célokat jelöltek ki. Letagadták és megbélyegezték a régi bolgár történészek kutatásait, és helyükre új elméleteket emeltek, amelyek nem mindenkor álltak kapcsolatban a történelmi igazsággal. Tipikusnak számított a balkáni bolgárok szláv népekkel való rokonsága melletti szenvedélyes állásfoglalás, és ugyanilyen szenvedélyesen tagadták az ősi bolgárok szerepét mind az államalapítás folyamatában, mind etnikai arányukat a balkáni bolgár nemzetség formálódásában.

1954-ben a Bolgár Tudományos Akadémia kiadásában megjelent Dimitár Koszev, Zsán Nátán és Alekszandur Burmov: Bulgária történelme című könyve. A következő két évtizedben gyakorlatilag ez volt az egyetlen hivatalos kiadvány, mely a bolgár történelemről szól. A szerzők „A feudalizmus” című fejezetben a bolgár állam megalakulásának előfeltételeit tárgyalják. Részletesen vizsgálják a szlávok letelepedését a Balkán-félszigeten, valamint a térségben lévő szlávság társadalmi-gazdasági helyzetét. A prábolgárokra vonatkozó információt két oldalban részletezték, ahol őket a számos türk nép egyikeként mutatják be, és röviden leírják az 5., 6., és 7. században történt prábolgár támadásokat Bizánc ellen, az avarokkal szembeni ellenállást, a Kubrát kán vezette törzsszövetség megalakulását és a prábolgárok lovas életmódját is.¹⁵ Az 1950-es és 1960-as években nem folyt túl sok új kutatás az óbolgár tudomány körében. Nagy hangsúlyt fektettek a bolgárok szláv eredetére és az Aszparuhhal érkező népesség egyébként jelentéktelen szerepére. Ezt a szellemiséget tükrözték az általuk használt meghatározások is, továbbá a lovas életmódra hivatkozva a szerzők tagadták a prábolgárok kulturális szerepét, sőt a szlávokat kulturáltabb elemeknek kiáltották ki.

Ebben az időszakban jelentős szerephez jutott a bolgár régészettudomány. A régi fővárosokban, várakban, szent helyeken különböző ásatások folytak, amelyek azonban a középkori prábolgár kultúrára és annak komoly szerepére vonatkozó eredményeket hoztak. A Mosztics nevű bolgár icserguboila (főnemes) temetkezési helye különösen nagy érdeklődést váltott ki. M. Balan, P. Boev,

¹⁴ Мутафчиев П. Книга за българите. 65–89

¹⁵ Косев Д., Натан Ж., Бурмов Ал. История на България. 53–55

V. Ivanova és Sz. Stancsev részletesen kutatták a sírt, a sírfeliratot és a csontvázat, sőt arcstrukciót is készítettek. Ez utóbbi és más vizsgálatok alapján a tudósok szerint a koponyának europid jellege van, néhány mongolid vonással együtt. Bizonyossággal állítható, hogy az europid és mongolid jellemzők Mosztics koponyáján alátámasztják az óbolgár etnikai csoporthoz való tartozását.¹⁶

1971-ben jelent meg Dimitár Angelov: A bolgár nemzetiség kialakulása című könyve, melyben a prábolgárokat illetően a szerző egyértelműen a türk eredetet jelöli meg. Úgy véli, az a nézet, hogy az óbolgárok a Balkán-félszigetre érkezésükkor a türk nyelvű etnikumhoz tartoztak, bizonyítottnak tekinthető, míg a korábbi vélekedések a tatár, szláv vagy finn hovatarozásról minden alapot nélkülöznek.¹⁷ Örmény források alapján a Kaukázustól északra elhelyezkedő vidéket határozza meg az ókori prábolgárok területként. Ezt az álláspontot az is alátámasztotta, hogy a prábolgár és a modern csuvas nyelv hasonlít egymásra. Kubrát kánról és Nagy-Bulgáriájáról elfogadta azt, hogy a törzsszövetségben a türkökön kívül finnugorok és alánok is szerepeltek.

Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején Bulgáriában erős fejlődésnek indult a történettudomány a hozzá kapcsolódó régészettel, néprajzzal és más tudományokkal egyetemben. Rövid idő alatt sok új kutatás zajlott le, amelyek különböző történelmi időszakokat és sajátosságokat érintettek. Az ősi bolgár törzsek vizsgálata iránt hatalmas érdeklődés mutatkozott, ennek következményeként pedig sokat árnyalódott a régebbi bolgárok történelmének ismerete, miközben számos különböző feltevés és magyarázat keletkezett.

Fontos és érdekes Sztancso Vaklinov könyve: Az óbolgár kultúra kialakulása a 6-11. században. A szerző az óbolgár anyagi kultúrát vizsgálja részletesen, az óbolgárokat közép-ázsiai türkökként azonosítva, akik a mongol népekkel éltek kapcsolatban: „Az óbolgárok türk nyelvű nép voltak, kiknek őshazája messze keleten található, Ázsia szívében. Ahogy a többi türk nép, az ősi földjeiken, melyek az Altaj-hegységben és körülötte helyezkedtek el, az óbolgárok is egységet alkottak a mongol és mandzsúriai törzsekkel”.¹⁸ Amikor az óbolgárok a Fekete-tengertől északra terjedő területen telepedtek le, kölcsönös viszonyba léptek az ott élő alán lakossággal, majd a népek törzsi és kulturális alapon keveredtek egymással. Az alánoktól az óbolgárok megtanulták a lete-

¹⁶ Сб. Надписът на чъргубия Мостич. 195

¹⁷ Ангелов Д. Образуване на българската народност. 116

¹⁸ Ваклинов Ст. Формиране на старобългарската култура IV – XI в. 15

lepedett életmódot, és kezdték elfogadni azt. A tudós a korai bolgár történelem három alapvető időszakát határozza meg. A legősibb periódus kezdete a Hunnu és nyugati hunok szövetségében a múlt homályába vész, és a déli Urálban történő prábolgár megjelenés idejéig terjedt. A következő a kazah sztyeppén és a déli Urálban lévő bolgárok életét foglalja magába, ami az északi Kaukázusban, az Azovi-tenger körüli és a Fekete-tenger északi területén lezajlott bolgár áttelepüléssel végződött. A harmadik periódusban az óbolgárok a Kelet-római Birodalom perifériáján éltek, és a tengerparton lévő városokkal léptek kapcsolatba. Ott nagy törzsszövetséget alapítottak, Kubrát kán Nagy-Bulgáriáját, később a kazárokkal háborúztak, végül a Volga és a Duna folyóhoz vonultak, ahol két államot is alapítottak.¹⁹

Ugyanekkor Borisz Szimeonov a bolgár név jelentésének részletes áttekintésével foglalkozik. A 2. és 8. század közötti kínai évkönyvekre hivatkozva elfogadja, hogy a bolgárokat „pu-ku”, „pu-gu”, „bu-gu” formában említették. Szerinte ebben a formában a név nem külső, hanem belső népnév volt, amely az ősi bolgárok önálló etnikai csoportta formálódásának időszakában keletkezett. A népelnevezés jelentését illetően Szimeonov más magyarázatot javasolt a keleti népeknél erősen fejlett animizmus alapján, amelynek más eredménye a széles körben elterjedt, 12 éves ciklusú állatnaptár volt. Így a nevet a totemisztikus képzetrel és az állati ősszülő gondolatával kapcsolta össze, mert néhány türk nyelven a „bulgár” szó a nyestet és annak bőrét jelenti.²⁰

1981-ben jelenik meg Veszelin Besevliev munkája, az ősbolgárok történetét érintő legátfogóbb és legrészletesebb kutatás. A szerző azt állítja, hogy a 4. században vagy még ennél is korábban a Kaukázus hegységétől északra, a Kubány folyó és Azovi-tenger körül, a Dnyeper folyóig tartó területeken türk nyelvű törzsek éltek, amelyek a bizánci, keleti és nyugati szerzők számára a közös bolgár név alatt voltak ismeretesek.²¹ „Ezért az óbolgár feliratok megléte és sokszínűsége a bolgárok kulturális szintjének kérdését egészen más megvilágításba helyezi, és megdönti azon alaptalan állítást, mely szerint csupán egy maroknyi nomádról van szó, minden anyagi és szellemi kultúra nélkül. Ellenben az a tény, hogy sikerült létrehozniuk egy államot Kelet-Európa leghatal-

¹⁹ Ibid. 18

²⁰ Симеонов Б. Източни извори за историята и името на Аспаруховите българи. Векове 1. 49–57

²¹ Бешевлиев В. Първобългарите. Бит и култура. 3

masabb birodalmának területén, és sikerült azt megvédeniük századokon át ezen birodalommal szemben, kategorikusan megcáfolja ezt a felfogást”.²²

A korai időszakban – a hatalmas hun birodalom felbomlása után, de még mielőtt a bolgár állam megalakult volna a Balkán-félszigeten – minden (görög és latin) forrás a hunoktól, gótoktól, szlávoktól különböző etnikai csoportként ismerte a bolgárokat. Az, hogy bizonyos bizánci krónikások azonosították a bolgárokat más, már eltűnt népekkel, azért fordulhatott elő, mert az újonnan érkező népek – köztük a bolgárok – ugyanazon a földterületen laktak, mint a régebbi törzsek. Besevliev szerint az ilyen azonosítások semmilyen hatással nincsenek az első bolgárok igazi etnikai hovatartozásának meghatározására. A bolgárok türk népekhez való tartozását a szerző különböző nyelvi, kulturális és régészeti példákkal magyarázta meg. Részletesen vizsgálta a megmaradt ősi bolgár feliratokat és más forrásokból ismert bolgár törzsek nevét is, ahol kétségtelen a szavak türk eredete. Figyelmét a Kubrát által szervezett állami struktúrára fordította az altáji, azaz a türk sztyeppe államokhoz képest. Ez az államtípus sok törzs egyesülése volt, a törzseknek gyakran különböző volt a nyelve és etnikai hovatartozása, és ahol a vezető nép neve az egész közösség elnevezése lett. Egy másik sajátosságot is bemutatott: Kubrát halála után mindegyik fia egy-egy törzs vezetője volt, amelyek kiszakadtak ebből a szövetségből. Az ország kormányzása valószínűleg már Kubrát uralkodása idején is megosztott volt. Így a türk hagyomány szerint a fő uralkodó még életében helyetteseket nevezett ki a különböző törzsek vagy más csoportok vezetésére, akik az ő nevében gyakorolták a hatalmat. Lehetetlennek tartja a Nagy-Bulgária területén élő különböző törzsek pontos etnikai arányainak és rokonságuk fokának meghatározását, továbbá szerinte a nyelvi jegyek és néhány szokás alapján el kell fogadni, hogy az első bolgárok nem alkottak egynemű közösséget, és más türk népcsoport is létezett közöttük.²³

Szintén 1981-ben Petur Petrov megírta A bolgár állam létrehozása című könyvét, amelyben elfogadta a türk eredet elméletét. A prábolgárokat a türk – altáji nyelvű – törzsi közösséghez sorolja, melyhez további rokon népek is tartoztak: hunok, avarok, oguzok, kazárok, besenyők és kunok. Az idők folyamán egy vagy több bolgár törzs különböző nagy törzsszövetségbe került, mint például Attila uniójába és a türk, kazár, avar birodalomba. Tipikus volt a for-

²² Бешевлиев В. Прабългарски епископски паметници. 171

²³ Бешевлиев В. За разнородната същност на първобългарите. Плиска-Преслав. 20–24

rásokban megemlített törzsek nagy változatossága, úgyhogy a bolgárok nem tekinthetők állandó és fenntartható szövetségnek, mivel a törzsek között gyakran cserélődött a vezető pozíció. Néhány törzs nagyon korán érkezett Közép-Európába, majd eltűnt, és hasonló sorsra jutottak a más nomád népekkel együtt sodródó különböző ősi bolgár csoportok is. Más tekintetben további következtetések is levonhatók: a népnevek eltérő voltától és a politikai viszonyok összetettségétől függetlenül a bolgár elnevezést összefoglaló névként használták minden ősi bolgár törzsre, úgyhogy hasonló egyesítő jelentése volt a hunok, türkök, kazárok nevének is.²⁴

Közben egy másik új elmélet is utat tört magának a bolgár történeti kutatásban. Cvetana Tafradzsijszka fogalmazta meg az a feltevést, amely az ősi bolgárokat az iráni népek részeként határozza meg, ezáltal módosítja a bolgár történelem időbeli és térbeli kezdőpontját. Tafradzsijszka az 5. században élő örmény történészre, Movsesz Horenacira hivatkozik és néhány, a perzsa nyelvből származó ősi bolgár névre, mint pl. az Ászpáruh – „Ászpár-hrug”, ami ’fehér lovas’-t jelent. A hun hullám miatt az iráni származású népekhez hasonlóan a prábolgárok is nyugatra vándoroltak. A Kaukázusban a Kr. e. 2. században már az alánokkal éltek együtt. Tafradzsijszka hangsúlyozta, hogy az óbolgárok maguk is ennek a kultúrának a képviselői voltak, és a perzsa nyelvekkel rokon nyelvet beszéltek, amelyre hatással volt a türkök nyelve, akik az óbolgár honfoglalás előestéjén domináns helyzetben voltak Euráziában.²⁵

Komoly fejlődésnek indult a régészettudomány is. A Dunai Bulgáriában talált kora középkori műemlékek részletes kutatása mellett vizsgálatok kezdődtek a régebbi, bolgárok által benépesített területeken is. E tekintetben jelentős érdemei vannak Dimitur Dimitrovnak, aki szisztematikus elemzést és magyarázatokat készített a Fekete-tenger északi és nyugati vidékén élt ősi bolgár törzseket illetően. A temetkezési szokásokat, az anyagi kultúrát és az építkezési hagyományokat vizsgálva Dimitrov elfogadja azt a feltevést, hogy az ősi bolgár törzsek az alánokkal együtt főbb csoportját és alapját jelentették az úgynevezett Szaltovoi-Májác kultúrának. Nagy lélekszámú népként a bolgárok széles területet foglaltak el a Fekete-tengertől északra, ahol részt vettek a kultúra formálásában és építésében, főképp a Kazár Birodalom kereteiben. Sok kutatás és az észlelt különbségek alapján három fő bolgár csoportot határoz meg földrajzi elhelyezkedés szerint: doni-donyeck, Azov-menti és krími.²⁶

²⁴ Петров П. . Образуване на българската държава. 94–98

²⁵ Тафраджийска Цв. Към въпроса за етногенезиса на прабългарите

²⁶ Димитров Д. Прабългарите по северното и западното Черноморие. 130–131

A 20. század végén történt rendszerváltás komoly változásokat okozott Bulgária állami, társadalmi és kulturális helyzetében. A bolgár eredetről alkotott nézetek teljesen megváltoztak a történelmi kutatásokban, és az a vélemény alakult ki, amely szerint az államalapításban és a nemzetiség kialakulásában az óbolgár elemnek többsége, központi szerepe és fölénye volt. Az óbolgárokat egyre gyakrabban csak „bolgárok”-ként határozzák meg, előképző és a mai bolgárokkal való közvetlen kapcsolatuk tagadása nélkül. A bolgár államiség kezdetét korábbi időpontra datálják, Kubrát kán idejére, 632-re, vagy ennél is korábbra. Újabb kérdések kerültek előtérbe, mégpedig a nép legősibb történelme és eredete, emellett a hagyományos türk elmélettel együtt nagyobb népszerűsége szert az iráni és autochton feltevések, valamint más, nem teljesen tudományos alapokon nyugvó tézisek.

1990-ben megjelent Iván Bozsilov és Vászil Güzelev munkája a középkori Bulgáriáról. A szerzők kritizálják a „prábolgár” fogalmat mint a marxista tudomány által kitalált terminust, amely természetellenes határként él a mai bolgárok gondolkodásában. „Az ilyesfajta megközelítés, azon túl, hogy ellentmond forrásainknak, nem nevezhető tudományosnak. Az, hogy a megnevezés mindig egy és ugyanaz (bolgárok), ugyanakkor a jelentése bizonyos változásokon megy át, egyáltalán nem biztosít alapot a mai tudomány beavatkozására. A 4. és a 9. század eleje közötti időszakban a bolgár név a turáni bolgárok megnevezésére szolgált, a 9. század első felétől pedig ezzel a névvel illetik a bolgár uralkodó minden alattvalóját, akik között ott vannak a szlávok, valamint a Bolgár Cárság területén lakó néhány kisebb etnikai csoport”.²⁷ A szerzők a türk elméletet fogadják el, és a bolgárokat a belső-ázsiai altáji nyelvi közösség részeként határozzák meg. Az Orhont és Jenyiszej folyóktól az Irtis folyóig, valamint az Uráltól a Tien-sanig és a Pamírig terjedő nagy közösség az idők folyamán összeomlott, amelyből sok önálló népcsoport alakult ki. Az 1. században a hun népek mozgása keletről nyomást gyakorolt a bolgár törzsekre, és rákényszerítette őket, hogy az Azovi- és Kaszpi-tenger menti földekre költözzenek, illetve a Volga folyó alsóbb folyásához és a Kaukázustól északra található fekete-tengeri sztyeppékre. Itt a bolgárok a szarmata-alán törzsekkel léptek kapcsolatba, amelyek hatása alatt magasabb kultúrát és törzsi-katonai szervezetet sajátítottak el. Ezen bolgárok sorsa jelentősen megváltozott a hun unióhoz való csatlakozásuk után, a 4. század második felében. A bolgár törzsek ekkor két nagy

²⁷ Божилов И., Гюзелев В. История на средновековна България. 7

csoportra szakadtak: főbb részük megmaradt a Kaukázus és Azovi-tenger menti területeken, a másik pedig részt vett a hunok nyugatra, Közép-Európa felé történő mozgásában és hadjárataiban. Éppen ezek a bolgár törzsek voltak azok, amelyek legkorábban léptek az európai történelembe, és a hunokkal, valamint az ogur törzsekkel együtt érkeztek Pannónia és a Kárpát-medence területére.²⁸

Az 1990-es években sok különböző nézőpontú önálló munka látott napvilágot az óbolgár tudomány területén. Plamen Cvetkov a Kelet-Európában elterjedt altáji nyelvek fontosságát és hatását vizsgálja, valamint a bolgár nyelv és a szláv nyelvek közötti különbségeket mutatja be.²⁹ Másfelől Cvetelejin Sztépánov elfogadja, hogy a bolgár kánok neveinek etimológiája iráni nyelvcsaládra utal. Perzsa hagyományból származik az államforma, az intézmények vezetése és a fejedelem szakrális funkciója is.³⁰ Időközben szintén nő az érdeklődés a másik középkori bolgár állam iránt. A Volgai Bulgária történelméről és kultúrájáról Georgi Vládimitov³¹ és Petur Csolov³² írtak.

2005-ben Petur Dobrev egy, a Pamír és Hindukus között létező nagy óbolgár közösséget feltételezett. Szerinte az örmény történészek ugyanazon a területen a „bulh” nevű népet említették, ami kétségtelenül az ősi „bulgár” földjét jelentette, indiai földrajzi írások pedig az indiai stílusú „bolhiki” vagy „balhiki” nevet említik. A különböző formákban ismétlődő nevek ugyanazon az ókori területen jelennek meg az Imeon (Pamír) hegységben.³³ Az ősi területeken a bolgárok ismerték a földművelést, a városi életet és legfőképpen az állami rendszert. Emiatt a vándorlás idején a bolgárok először egy államot alapítottak a Kaukázus északi részén, utána még egyet a Fekete-tenger északi területén, és végül két új államot: a Volga folyó partján és a Balkán-félszigeten.

A nagyon ősi bolgár eredet gondolatát elfogadja Georgi Bakalov is. Szerinte a bolgár eredetről szóló különféle feltevések sora annak köszönhető, hogy vagy a kiindulás téves, vagy a bolgár gyökök annyira ősiek, hogy emiatt többféle elmélet lehetséges. Néhány, a „bolgár” szóhoz hasonló kifejezés említése alapján Bakalov arra mutat rá, hogy a bolgár terület az Amu-darja és Szir-darja folyók közötti földterületen, a Pamír és a Baktria (Bálhára) vidékére is kiter-

²⁸ Ibid. 58–62

²⁹ Цветков Пл. България и Балканите от древността до наши. 30–45

³⁰ Степанов Цв. Власт и авторитет в средновековна България. 46

³¹ Владимир Г. Дунавска България и Волжка България през 7–11. век

³² Чолов П. Волжка България 7–16. век.

³³ Добрев П. Златният фонд на българската древност. 50

jedt. Szerinte a bolgár nyelvnek iráni gyökere volt, és ebből adódóan a nép rokona az iráni törzseknek, a szkítáknak és a szarmatáknak. A hun vándorlás magával ragadta a bolgárokat, és ők is elvándoroltak nyugatra, de a nagy törzsszövetségben a bolgárok megtartották saját önálló egységüket.³⁴

Semlegesebb értelmezés mellett áll Raso Rasev, aki szerint az ősi bolgár törzset három etno-nyelvi csoport – az iráni, az ugor és a türk – alkotta. Kialakulása a hun törzsi szövetség keretein belül történt 375 előtt, amikor a hunoktól eltérő, önálló etnikai egységként különült el. A három csoport közötti szimbiózis az Altaj és az Urál közötti sztyeppe és erdős sztyeppe területén jött létre, és a közös politikában valósult meg. Az etnogenezis folyamata az 5-6. századra fejeződött be a kelet-európai sztyeppék iráni nyelvű lakosságának és az Ázsiából származó új ugor csoportoknak az egyesülésével. Mindkét szakaszban valószínűleg a türk volt az a csoport, amely egyesítette őket. A 7. században a bolgárok neve alatt egyesültek más hasonló származással, életvitellel, gazdasággal és nyelvvel rendelkező törzsek Kelet-Európa sztyeppe régiójából is.³⁵

Idővel így a bolgárok ősi történetéről és eredetéről szóló kérdés különböző magyarázatokat nyert, melyekben sok, gyakran egymásnak ellenmondó elmélet és gondolat érhető tetten. Sajnos a forrásadatokat és a régészeti maradványokat gyakran elégtelenek a pontos és végleges válaszok megtalálásához, és a feltevések jelentős hányada a más népekkel való összehasonlításra, illetve a szerzők következtetéseire alapoz. Bízunk benne, hogy a jövőben még előkerülhetnek újabb információk, amelyek lehetővé teszik majd az ősi bolgár történelem fehér foltjainak eltüntetését.

Ангелов Д., Образуване на българската народност. Наука и изкуство-Векове, София, 1971.

Бакалов Г., История на българите. Т.1. София, 2003.

Баласчиев Г., Бележки върху веществената култура на българското ханство и основаването му в Европа. Собств.изд., София, 1902.

Баласчиев Г., Сторобългарските каменни надписи от времето на великия хан Омъртаг. Минало 1. 3. 1903.

Благоев Н. П., Лекции по история на старото българско държавно право. София, 1918.

³⁴ Бакалов Г. История на българите. 18

³⁵ Рашев Р. Прабългарите през 5–7 век. 27

- Бешевлиев В., Прабългарски епископски паметници. Издателство на Отечествения фронт, София, 1981.
- Бешевлиев В., Първобългарите. Бит и култура. Наука и изкуство, София, 1981.
- Бешевлиев В. За разнородната същност на първобългарите. Плиска-Преслав. 1981.
- Бобчев С. С., История на старобългарското право. София, 1910.
- Божилов Ив., Гюзелев В., История на средновековна България. Ану-бис, София, 1999.
- Ваклинов Ст., Формиране на старобългарската култура IV – XI в. Наука и изкуство, София, 1977.
- Влахов К., Етническата принадлежност на името Мостич , „чъргубиля на вар Симеон“. Археология 11. 4. 1969.
- Дечев Д. Източногерманският произход на българското народносно име. ГСУ ИФФ, 22, 192
- Димитров Д. Прабългарите по северното и западното Черноморие. Георги Бакалов, Варна, 1987.
- Добрев П., Сага за древните българи – прародина и странствания. Кама, 2005
- Добрев П., Златният фонд на българската древност – Държавност, стопанство, цивилизация. Тангра Таннакра, 2005.
- Дринов М., Поглед върху произхождението на българския народ и началото на българската история. Хр. Г. Данов, 1869.
- Златарски В., История на българската държава през средните векове. 1918, 2 фототипно издание. Наука и изкуство, София, 1972.
- Иванова В., Надписът на Мостич и преславския епиграфски материал. Сб. Надписът на чъргубиля Мостич. София, 1955.
- Иречек К., История на българите. Наука и изкуство, София, 1929, 1978.
- Косев Д., Натан Жан, Бурмов Александър, История на България. Наука и изкуство, София, 1961.
- Младенов Ст., Положението на Аспаруховите българи в реда на тюркския клон на арио – алтайските ароди. БИБ 1. 1928.
- Мутафчиев П., Книга за българите. Издателство на БАН, София, 1928 – 1936, 1987.
- Мутафчиев П., История на българския народ. Издателство на БАН, София, 1943, 1992.

- Петров П., Образуване на българската държава. Наука и изкуство, София, 1981.
- Раковски Г. Българийо, майко мила. София. 1967.
- Рашев Р., Прабългарите през 5–7 век. Издателска къща Орбел, София, 2005.
- Рашев Р., Българската езическа култура. 7–9 век. Издателска къща Класика и стил, София, 2008.
- Симеонов Б., Произход, структура и значение на названието българи. Страобългаристика 2. 1978.
- Симеонов Б., Източни извори за историята и името на Аспаруховите българи. Векове 1. 1979.
- Станчев Ст., Надгробният надпис на един преславски болярин от 10 век. ИПр 11. 4. 1955.
- Станчев Ст., Писмените паметници от Преслав. Археология 5. 3. 1963.
- Степанов Цв., Власт и авторитет в средновековна България. Агато, София, 1999. Тафраджийска Цв., Към въпроса за етногенезиса на прабългарите. (Сборник в чест на 70 – год. на професор. Ив. Дуйчев.) София, 1980.
- Фехер Г., Прабългарите – произход, история, бит и култура. Христо Г. Данов, София, 1929.
- Фехер Г., Военното дело на прабългарите, Военна библиотека, 1936.
- Чолов П., Волжка България 7 - 16. век. София, 2008.
- Цветков Пл., България и Балканите от древността до наши, Зограф, 1998.
- Ценов Г., Произходът на българите и началото на българската държава и църква, Хелиопол, 1910, 2005.
- Шишманов Ив., Критичен преглед на въпроса за произхода на прабългарите от езиково гедище и етимологията на името „българин“. СБНУ. София, 1900.